

K PROBLEMATICE FORMOVÁNÍ SOCIÁLNÍ A VÝCHOVNÉ FUNKCE PŘEDŠKOLNÍCH ZAŘÍZENÍ

Marie MAREČKOVÁ

Abstrakt: *Organizovaná péče o děti předškolního věku mimo rodinu se původně orientovala na nejhudší společenské vrstvy a nebyla evokována postupující profesionalizací žen – matek. Prvá opatrovna pro děti předškolního věku v rakouské monarchii byla založena roku 1828 v Budíně (dnešní Budapešť). Říšský školský zákon z roku 1869 (tzv. Hasnerova reforma) se vztahoval i na předškolní zařízení, kde však nebyla docházka dětí povinná, a zaváděl institut mateřských škol jako cvičných škol při dívčích pedagogických ústavech. Před rokem 1869 v Praze sice vznikly čtyři české opatrovny, avšak moderní předškolní instituce s kvalifikovanými učitelkami byla zřízena 19. ledna 1869 z iniciativy Marie Riegrové, dcery Františka Palackého. Ji patří zásluhy o sociální přístup k tzv. ženské otázce vedle Karoliny Světlé a Elišky Krásnohorské.*

Klíčová slova: *předškolní zařízení, dětské opatrovny, sociální a výchovná funkce, Marie Riegrová, zásady J. Á. Komenského, mateřské školy, výchova ke zdraví*

V dnešní společnosti nabývá na aktuálnosti problém zkracování období dětství, děti jako malí dospělí jsou chápány zejména jako konzumenti, jejichž specifický dětský svět se přizpůsobuje světu jejich rodičů. S nadsázkou lze říci, že v dějinách dětství je to určitá paralela k období před společenskou modernizací.

Pro středověké sociální prostředí bylo totiž dětství také přechodnou „sedou zónou“ lidského života před začleněním do světa dospělých. K proměně tohoto modelu sociálního chování docházelo v 16. a 17. století ve šlechtickém a měšťanském prostředí a postupně se tyto mentality aplikovaly i v nižších vrstvách. Sociální transformace dětství jako svěbytné fáze lidského života se profilovala až během 18. a zejména v 19. století a byla ovlivněna modernizací demografického režimu více než demokratizací vzdělání a výchovy.¹

Na rozdíl od tohoto pojetí „zrození dětství“ však výzkum dějin mentalit prokázal dřívější tendence prohlubování emocionality vztahů v rámci tzv. nukleární užší rodiny a zejména emocionality vztahů mezi matkou a dítětem.² Výchova dětí začínala

¹ Lenderová, Milena, Rýdl, Karel. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha –Litomyšl: Paseka 2006, s. 87 n.

² Delimata, Malgorzata. *Dziecko w Polsce średniowiecznej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2004, s. 12 n.

hned po porodu. Ten tradičně probíhal v domácím prostředí za přítomnosti porodní báby a ženských příbuzných. Kvůli hrozbě kojenecké úmrtnosti následoval co nejdříve křest, který měl duši dítěte zajistit ráj. Obvykle v prvním roce věku bylo dítě odstaveno, jedlo s dospělými obvyklou pevnou stravou a zvykalo si na tmou, hluk, chlad, nepohodu aj. Napomínání, příklad a pěstování návyků provázelo výchovu dítěte už v této fázi.³

Ve středověku bylo základem výchovy osvojení zásad křesťanské víry podle bible a spisů církevních otců. V období renesance byla pedagogická teorie i praxe ovlivněna antikou. Humanitní vzdělání sice nebylo vyhrazeno mužům a neomezovalo se ani sociálně, nesporně však zobecnění vzdělání u vyšších společenských vrstev ovlivnilo modernizaci jejich životního stylu.

Dobovou hodnotu vzdělání konkretizoval Jan Ámos Komenský. Jeho dílo znamená vlastně filozofické dovršení národních tradic, české reformace a humanismu v sepětí s perspektivním evropským myšlením a kulturou. Návrh křesťanské výchovy zohledňující rozdílné fáze dětství prostupoval celé Komenského pedagogické a pansofické dílo. Věhlasné pedagogické spisy „Informatorium školy mateřské,“ „Didaktika neboli umění umělého vyučování“ a názornou učebnici latiny „Brána jazyků otevřená“ (Janua linguarum reserata) napsal v Lešně, kde po odchodu do emigrace roku 1628 (či roku 1627) působil jako ředitel latinské školy. Pro zvýšení principu názornosti a spojení výuky jazyků s věcným učením vznikla Komenského světoznámá ilustrovaná encyklopedie pro děti „Orbis pictus“ (Svět v obrazech) s texty v němčině a latině. Komenský ji napsal v Blatném Potoku (Sarospatak), kam byl pozván roku 1650 k reformě tamějších škol sedmihradským knížetem Zikmundem Rákoczim, od něhož očekával obnovení protihabsburského odboje.⁴ „Didaktiku neboli umění umělého vyučování“ s přídavkem „Obnovení škol v Čechách“ dokončil roku 1632, po několika letech ji zpracoval důkladněji latinsky a teprve roku 1657 vydal v Amsterdamu s názvem „Didaktika veliká“ (Didactica magna).

Komenský se snažil najít nové vyučovací metody i organizaci škol, odpovídající praktickým požadavkům rozmachu světové ekonomiky a objevných cest i aplikace přírodovědných poznatků. Požadoval všeobecnou reformu školství s jednotným školním vzděláním a s povinnou školní docházkou pro chlapce i dívky od šesti do dvanácti let bez rozdílu sociálního postavení. Základní vzdělání mělo být pro všechny společné a vyučovat se mělo v mateřštině. Na to mělo navazovat další vzdělání. Pro prakticky orientované děti to bylo vyučení v oboru. Pilným a nadaným žákům se mělo umožnit studium na vyšších latinských školách a ve věku 18-24 let pokračovat se vzděláním na univerzitě, neboť podle svých schopností mají všichni právo dosáhnout i nejvyšších míst.⁵

³ Weiss, Sabine. Die Österreicherin. Die Rolle der Frau in 1000 Jahren Geschichte. Graz: U Verlag 1996, s. 10-36.

⁴ Marečková, Marie. Materiály k vývoji české historiografie (do počátku 18. století). Brno: Masarykova univerzita 2001, s.165. Kudrna, Jaroslav, Petráň, Josef. Čítanka k dějinám dějepisectví II. Praha: Univerzita Karlova 1983, s. 128-129.

⁵ Jan Ámos Komenský – Didaktika veliká. Kapitola XVII. O čtyřdílné školní dílně podle stupňů věku a prospěchu.

...Bereme pro vzdělání ducha celou dobu mladosti od dětství až do mužného věku, totiž čtyřiačtyřicet let, která musíme rozdělit na určitá období, a to podle vedení samé přírody. ...

Rozdělíme tedy ony roku vzestupujícího věku na čtyři oddělené stupně: dětství, chlapectví, jinošství a mladost a přidělíme každému stupni dobu šesti let a zvláštní školu, tak aby školou

I. dětství byl klín mateřský

II. chlapectví byla škola elementární neboli obecná s vyučovacím jazykem mateřským

Pedagogický demokratismus Komenského se opíral o jeho racionalistický optimismus. Lidský rozum nezná hranic. Cílem poznání je aplikace poznatků k užítku lidstva a zejména k nápravě lidstva převýchovou k lepšímu a mírovému uspořádání světa. Komenský věřil, že člověk je od přírody dobrý a že je ho možno zušlechtit správnou výchovou. Proto nazýval školu dílnou lidskosti.

Od 16. století se rozvíjelo protestantské školství, které vedle všeobecného humanitního vzdělání šířilo myšlenky náboženské reformace. Přesvědčení, že víra je dar Boží a že každý člověk má právo si ji zvolit podle svého svobodného rozhodnutí, obohacovalo raně novověkou společnost o důležitý prvek demokratizace.

V reakci na to se rozvíjelo jezuitské katolické školství, orientované na rozvoj osobnosti aristokratických studentů. Výlučnost si zachovalo až do období osvícenských reforem, bezprostředně se však nepodílelo na státních úpravách školního vzdělání a zkvalitnění elementárního školství.⁶

Škola jako mezník mezi dětstvím a dospělostí nabývala na významu. S ohlasek osvícenských myšlenek se prosadila péče státu o vzdělání občanů. Školský řád z roku 1774 v českých a rakouských zemích významně rozšířil přístup ke vzdělání a vnesl do vyučování systém. Struktura vzdělanosti se profilovala i během 19. století.⁷

Organizovaná péče o děti předškolního věku mimo rodinu se původně orientovala na nejchudší společenské vrstvy a nebyla evokována postupující profesionalizací žen – matek. Prvá opatrovna pro děti předškolního věku v rakouské monarchii byla založena podle západoevropského vzoru roku 1828 v Budíně (dnešní Budapešti). Tato „Zahrada andílků“ (Angyalkert) vznikla z iniciativy hraběnky Terezy Brunswick-Korompe, která se zasloužila o realizaci obdobné dětské opatrovny ve Vídni. Podle dekretu dvorské komise a guberniálního nařízení z roku 1832 tato zařízení byla určena dětem do pěti let věku, podléhala dozoru biskupské konzistoře a musela být financována z dobročinných zdrojů.⁸

K založení obdobných humanitních ústavů, tzv. opatroven dítek, v českých zemích roku 1835 vyzval krajské hejtmány a biskupské konzistoře nejvyšší purkrabí Karel Chotek. Opatrovny pro „dítky, jejichž rodičové denní práci živiti se musí“ vznikaly již dříve v Praze a v Plzni. Do roku 1848 jich bylo v Čechách založeno 20. Řídily se výchovným plánem podle triviálních škol a nerespektovaly specifika předškolního věku.

III. jinošství byla škola latinská neboli gymnázium

IV. mladosti byla akademie a cesty.

A to škola mateřská aby byla v každém domě, škola obecná v každé obci, městečku a vesnici, gymnázium v každém městě, akademie (univerzita, vysoká škola) v každém království nebo v každé větší provincii.

V těchto školách, třeba rozdílných, nemají být podle nás podávány rozdílné věci, nýbrž totéž rozdílným způsobem, totiž všecko, co může udělat z lidí pravé lidi, z křesťanů pravé křesťany a z učenců pravé učence, avšak podle stupňů věku a předcházející přípravy, směřující stále výše. ...

Duchem i mečem (ed. Heřmánský, František. Praha 1958, s. 626-627.

⁶ Čornejová, Ivana. Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách. Praha: Mladá fronta 1995, s. 145 n.

Čornejová, Ivana. Jezuitské období univerzit v zemích Koruy české. In: Historická Olomouc a její problémy IX. Olomouc: Univerzita Palackého 1998, s. 9-14.

⁷ Marečková, Marie. Concept of state Schools and Healthcare in Civic Society. Pojetí problematiky státní školní a zdravotní péče v systému občanské společnosti. In: Řehulka, Evžen et al. Scholl and Health 21. 2. Brno, MU 2007, s.17-43.

⁸ Cach, Josef. Výchova a vzdělání v českých dějinách II. K problematice podílu školských institucí a názorů na výchovu a vzdělání na stavu kultury a vzdělanosti: Feudální společnost 1620-1848 (počínaje životem a dílem J.Á.Komenského). Praha: SPN 1989. Odtud i další údaje.

Působili v nich zejména muži. Jen výjimečně na venkově či v provinčních městech byly učitelkami opatroven starší dámy bez kvalifikace.⁹

Ačkoli specifika dětského věku a školu hrou úspěšně prosazoval zvláště pruský pedagog Friedrich Fröbel, zakladatel „dětských zahrádek“ (Kindergarten), moderní vzdělávací systém zavedl až říšský školský zákon ze 14.5.1869 (tzv. Hasnerova reforma), který nabyl účinnosti od školního roku 1870/1871. Triviální, hlavní a normální školy byly od tohoto školního roku nahrazeny školami obecnými a měšťanskými. Osnovy byly jednotné, neznaly rozdíly mezi chlapci a dívkami. Škola nebyla závislá na katolické církvi. Školský zákon se vztahoval i na předškolní zařízení, kde však nebyla docházka dětí povinná, a zaváděl institut mateřských škol jako cvičných škol při dívčích pedagogických ústavech.

Před rokem 1869 v Praze sice vznikly čtyři české opatrovny, kde jako pedagogové působili pouze muži, avšak moderní předškolní instituce podle francouzského vzoru s kvalifikovanými učitelkami byla zřízena z iniciativy Marie Riegrové, dcery Františka Palackého. Na Starém Městě pražském 19. ledna 1869 vysvětil novou českou opatrovnu kardinál Bedřich Schwarzenberg. V bezprostřední návaznosti na odkaz J. Á. Komenského byla nazvána mateřskou školou. Kromě sociální funkce pečovat o děti zaměstnaných matek z chudých vrstev měla zajistit moderní národní výchovu českých dětí v konkurenci německých dětských zahrádek, které působili v Praze od roku 1864. O financování mateřských škol se staral komitét dam, později nazvaný „Výbor paní pro měšťské školy a opatrovny,“ jehož předsedkyní byla Marie Riegrová. Provoz mateřských škol byl financován z veřejných sbírek, podporoval ho pražský magistrát, příspěvky poskytovaly ústavy, podniky i jednotlivci.¹⁰

K roku 1883 pražský magistrát vykazoval kromě jedné soukromé české mateřské školy 11 svých patronátních českých mateřských škol. I mimo Prahu se počet českých mateřských škol rychle zvyšoval, takže v roce 1888 v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a v Dolním Rakousku bylo evidováno 172 českých mateřských škol. Kromě pěti pěstounů v nich působilo 322 kvalifikovaných pěstunek a pomocných opatrovnic. Tehdy v Praze bylo 18 českých mateřských škol s 65 pěstovnkami. K roku 1914 měla Praha 23 českých mateřských škol.¹¹

Mateřské školy položily základ moderní předškolní výchovy. Plnily zejména sociální funkci a orientovaly se na děti z chudých rodin. Tvůrčí aplikací zásad Komenského „Informatoria školy mateřské“ a současných pedagogických poznatků však nebyly jen opatrovnami dětí zaměstnaných matek, ale v jejich zastoupení prohlubovaly fyzickou, duševní i mravní výchovu dětí a systematicky pěstovaly jejich výchovu ke zdraví. Cílevědomým využíváním aktivity dětí, disciplinou, hrou, příkladem a praktickým rozvíjením návyků ve smyslu zásad zdravé životosprávy, střídmé stravy, otužování, pobytu v přírodě, pravidelného spánku, tělesné čistoty, hygieny

⁹ V pražské opatrovně na Hrádku působil Jan Vlastimil Svoboda, jehož dílo „Školka čili prvopočáteční, praktické, názorné, všestranné vyučování malých dětí k věcnému vybroušení rozumu a ušlechtnění srdce s navedením ke čtení, počítání a kreslení pro učitele, pěstouny a rodiče“ vyšlo roku 1839 a ve druhém vydání roku 1874. Svobodova pražská opatrovna byla roku 1857 předána školským sestřím. Lenderová, Milena a kolektiv. Dějiny každodennosti „dlouhého 19. století II. Život všední i sváteční. Pardubice: Univerzita Pardubice 2005, s.37.

¹⁰ Lenderová, Milena a kolektiv. Dějiny každodennosti „dlouhého 19. století II. Život všední i sváteční. Pardubice: Univerzita Pardubice 2005, s. 38.

¹¹ Lenderová, Milena a kolektiv. Dějiny každodennosti „dlouhého 19. století II. Život všední i sváteční. Pardubice: Univerzita Pardubice 2005, s. 38.

obydli a péče o životní prostředí se prohlubovala také osobní zodpovědnost dětí za zdravotní stav.

Už v mateřské škole se cílevědomě rozvíjely poznatky o přírodě a společnosti, láska k rodnému kraji, národní hrdost, úcta k národní minulosti a sounáležitost s národem. Významným pramenem k tomu bylo pěstování mateřské řeči. Mateřská škola měla větší možnosti než základní škola ovlivňovat rodiče, protože s nimi byla v každodenním styku. Bylo však zapotřebí, aby výchova v mateřské škole i v rodině se v úzké součinnosti zaměřovala na upevňování kladných fyzických, duševních a mravních črt a vlastností a na prosazení zdravotních hygienických návyků do každodenního života.¹²

Vedle mateřských škol, využívaných zvláště zaměstnanými ženami z chudých sociálních vrstev, současně vznikala obdobná zařízení pro děti do tří let, dětské jesle. Německé jesle, financované spolkovou aktivitou, existovaly v Praze od roku 1854. České jesle se inspirovaly francouzským modelem. Z iniciativy Marie Riegrové byl zřízen fond na podporu chudých novorozenců a jejich matek a v březnu 1884 byly v Praze otevřeny první české jesle pro batolata od jednoho do tří let. Brzy byly zprovozněny české jesle pro kojence.

Předškolní výchova formující se během 19. století nebyla pro děti povinná, zachovala si fakultativní charakter. Nebyla přímo spojena se zaměstnaností žen s náročnou či lukrativní profesí. Péče o děti mimo rodinu vznikla jako filantropická iniciativa a bezprostředně nesouvisela se zaměstnáním žen – matek mimo domov. Dětem z nejchudších sociálních vrstev měla zajistit oblečení, teplé jídlo a základní hygienu. Neodpovídala tedy tradičnímu institutu rodiny a role matky, byla znakem chudoby a jisté sociální nemorálnosti.

Předškolní zařízení kromě preference výchovné funkce byla tedy institucí sociální. Byla využívána zejména dětmi z chudých rodin, na jejichž výchovu se orientovala. Současně byla alternativou výchovy v mateřském jazyce. Měla zabránit nebezpečí poněmčování českých dětí ve vznikajících německých předškolních zařízeních.

Prosazení sociálních hledisek a pokrokových výchovných trendů při formování českých předškolních zařízení od sedmdesátých let 19. století významně ovlivnila orientace českého ženského hnutí na pomoc chudým opuštěným ženám (často vdovám po vojácích z prusko-rakouské války roku 1866) se zajištěním samostatné obživy a denní péče o jejich malé děti. Zásluhy o sociální přístup k tzv. ženské otázce vedle Karoliny Světlé a Elišky Krásnohorské patří i Marii Riegrové.

ON THE FORMING OF SOCIAL AND EDUCATIVE FUNCTION OF PRESCHOOL INSTITUTIONS

Abstract: An organised child care for children in their early childhood outside their families was originally focused on the poorest social groups, and it was not evoked by the progressive professionalisation of women – mothers. The first nursery for preschool-age children in the Austrian monarchy was founded in 1828 in Buda (today's Budapest). The imperial school law from the year 1869 (so-called Hasner's reform)

¹² Monatová, Lily. Jak dítě poznává svět. Praha: SPN 1963.

covered also preschool establishments the attendance of which was not obligatory, and it implemented the institute of kindergartens as training schools by girl's teacher-training institutes. Before 1869 in Prague, four Czech nurseries were founded; however, a modern preschool institute with qualified teachers was founded 19th January 1869 at the initiative of Marie Riegrová, daughter of František Palacký. Besides Karolína Světlá and Eliška Krásnohorská, Riegrová supported the social approach towards so-called woman question.

Keywords: preschool institution; children nurseries; social and educative function; Marie Riegrová; principles of J. A. Comenius; kindergarten; education towards health.